

KAFKASYA BÖLGESİ'NİN ETNİK ÇATIŞMALAR AÇISINDAN İNCELENMESİ¹

DOÇ. DR. GİRAY SAYNUR DERMAN*

Özet

Sovyetler Birliği'nin politik-demografik yapısı, milliyetçiliğin öneminin derecelendirilmesini zorlaştıran özelliklerdendir. Rusya'nın uzun yıllar (Çarlık döneminden- SSCB'nin dağılmasına kadar olan dönemde) yürüttüğü "Böl-Yönet" politikası bölge halklarının ilişkilerini şekillendirirken Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği'nin dağılmasından sonra da uluslararası ilişkiler alanına büyük etkide bulunmuştur. Özellikle Kuzey Kafkasya halkları arasında uzun süreden beri mevcut olan anlaşmazlıklar ve birbirlerine karşı yürüttükleri mücadeleler bu politikanın doğal bir sonucu olmuştur. SSCB'nin dağılmasından sonra, ortaya çıkan yeni bağımsız devletler ile birlikte Kafkasya halkları arasındaki etnik mücadeleler çok daha hız kazanmıştır.

Bu makalede öncelikle Kafkasya Bölgesi'nin coğrafi ve jeopolitik konumuna değinilecek. Daha sonra Kafkasya'daki anlaşmazlıkların nedenlerine odaklanılacaktır. Son olarak da kimlik ve ulusal kimlik olgularının neler olduğuna değinilerek teorik bir bakış açısıyla analiz edilecektir.

Anahtar kelimeler: Kuzey Kafkasya, Güney Kafkasya, SSCB, etnik çatışmalar, ulusal kimlik.

* Sakarya Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Uluslararası İlişkiler Bölümü Öğretim Üyesi.

Kafkaslardaki mevcut etnik çatışmaların iki önemli nedeni vardır. Bu nedenlerden birincisi geçmişten gelen bölge halkının çekişmesi iken ikincisi Sovyetler Birliği'nin yürüttüğü Böl-Yönet politikasıdır.

1. Giriş

1937 senesi ile topyekûn uygulanmaya başlanan ve 1953 senesinde Stalin'in ölümü ile sona eren Sovyetetnik temizlik hareketi iki savaş arası dönemde başlamış ve İkinci Dünya Savaşı'nda yoğunluk kazanmıştır. Stalin'in bölgeye müdahalesi, hassas olan demografik yapının iyice bozulmasına sebep olmuş ve günümüzde yaşanan çatışmaların temelini teşkil etmiştir. Etnik bütünlüğün parçalanması idari sınırların oluşturulması ile paralellik göstermiştir.

Ulusal çatışmalar, 70 yıllık Sovyet egemenliğinden sonra, Sovyetlerin istikrarına tehdit oluşturmuş en önemli unsurlardandır. Bu çatışmaların temeli Sovyetler Birliği'nin dağılmasına da sebep millî özerklik, egemenlik ve bağımsızlık talepleri ile beraber atılmış ve büyümüştür. Bu dağılmanın başlıca nedeni olarak millî unsurların ani artışı gösterilmektedir. Sovyet Birliği, tarihteki millî grupların çatışma ve beraber yaşamasının en

belirgin örneği olarak verilebilir. Sovyetler Birliği'nde Sovyetlerin topraklarını kendi toprakları olarak kabul eden yüzden fazla devlet vardır ki bunların çoğu Sovyet topraklarının kendi ana vatanları olduğunu iddia etmişlerdir. (Bremmer 1997: 12).

Bu bölgede milliyetçiliğin önem kazanmasına neden olan ve dolayısıyla milliyetçiliğin derecelendirmesini zorlaştıran faktörler göze çarpmaktadır. Sovyetler Birliği'nin politik-demografik yapısı, Ermeniler, Çuvaşlar, Kırgızlar, Türkmenler ve Yakutlar gibi millî grupların üyeleri genelde beraber yaşamışlardır. Diğerleri ise genelde etnik homojen bölgelerde yaşamışlardır. Başka bir şekilde ifade edilecek olunursa, Sovyetler Birliği'ndeki idari ayrımlar ve etnik bölünmeler aynı topraklar üzerinde yaşayan grupları büyük ölçüde birbirlerinden ayrı tutmuştur (Bremmer 1997: 17). Kafkaslardaki mevcut etnik çatışmaların iki önemli nedeni vardır. Bu nedenlerden birincisi geçmişten gelen bölge halkının çekişmesi iken ikincisi Sovyetler Birliği'nin yürüttüğü Böl-Yönet politikasıdır. Biraz önce değinilen idari ayrımlar bu politikanın bir sonucudur. Halklar arasında yapay çizilen hatlar ile bölge halkı değişik cumhuriyetlerin topraklarının bir parçası hâline getirilmiştir (Caşın 2010:326). Böl-Yönet politikasının uygulanmasının en açık örnekleri 1864

ve 1944 senelerinde görülmüştür. Vuku bulan sürgünlerle halk bir mozaik şeklini almış, bir arada yaşamaları imkânsız hale gelmiştir. Buna ek olarak, halk sadece göçe zorlanmamış, aynı zamanda çoğunluğun içerisine azınlıklar da dâhil edilerek azınlıkların yeni yerleştirildikleri yerlerde isyan edecek güce erişmeleri engellenmiştir (Akgül 2009: 111-112). Böl-Yönet politikası; hem bölge halklarının ilişkilerini belirlemiş hem de ilerleyen tarihlerde devletler arası ilişkilere yön vermiştir (Özbay 2009: 10). Bu nedenden ötürü Kafkasya bölgesi incelenirken bu husus ön planda tutulması gereken bir unsur özelliğini taşımaktadır.

Sovyetler Birliği'ndeki bölgesel hareketlerin nedenleri ulusal bir değerlendirme yapılmadan açıklanamaz. İlk bakışta ulusal olarak Özbekistan'daki çevreci gruplar, Kazakistan'daki nükleer karşıtı gruplar, Belarus ve Ukrayna ile özerk cumhuriyetlerdeki işçi hareketleri Gorbaçov tarafından hep milliyetçi hareketler olarak değerlendirilmiştir (Bremmer, 1997:25). Kısacası, bahsi geçen gelişmelerin milliyetçilik olarak değerlendirilmesi, özlerinin incelenmeden yüzeysel değerlendirme yapılmasına bağlıdır denilebilir.

Bölgede yaşanan anlaşmazlıklar daha açık anlatılacak olduğunda ortaya şu şekilde bir tablo çıkmaktadır: iki farklı sebepten ötürü çatışmaların olduğu gözlemlenmektedir. Öncelikle, Kuzey Kafkasya halkları arasında uzun zamandan beri

mevcut anlaşmazlıklar ve birbirlerine karşı yürüttükleri mücadeleler vardır. İnguşlarla Osetler arasındaki çatışmalar ile Karaçay ve Balkarların Çerkez toplulukları ile aralarında yaşanan olumsuzluklar buna örnek verilebilir. Bununla beraber, SSCB'nin dağılmasından sonra, ortaya çıkan yeni bağımsız devletler ile Kuzey Kafkasya halkı arasında da çeşitli mücadeleler yaşanmıştır. Azeri-Lezgi anlaşmazlığı, Abhaz-Gürcü anlaşmazlığı ve Rus-Çeçen anlaşmazlığı bölge halkları arasında meydana gelen olumsuz gelişmelerin diğer örneklerindedir (Karabayram 2011: 27).

SSCB'nin dağılmasından sonra, ortaya çıkan yeni bağımsız devletler ile Kuzey Kafkasya halkı arasında da çeşitli mücadeleler yaşanmıştır. Azeri-Lezgi anlaşmazlığı, Abhaz-Gürcü anlaşmazlığı ve Rus-Çeçen anlaşmazlığı bölge halkları arasında meydana gelen olumsuz gelişmelerin diğer örneklerindedir.

Sonuç olarak, Kafkasya bölgesinde Sovyet sisteminden sonra uygulanan sistem anlaşmazlıkları da beraberinde getirmiştir. On beş Sovyet cumhuriyeti, Moskova'ya bağlı kurallardan sonra, halef ulus-devletler olmuşlardır. Ayrıca, Sovyet sonrası devletler millileştirilme sürecine angaje edilirken, söz konusu devletler tamamen kendi ulusal gruplarını temsil eden devletler hâline gelememişlerdir. Çoğu devlet, anayasalarına göre, kendi topraklarında yaşayan kişileri temsil etmek durumunda kalmıştır (Bremmer 1997: 19). Söz konusu unsurlardan dolayı, milliyetçiliğin etkisinin büyük ölçüde değiştiği gözlemlenmektedir.

Bu makalenin amacı Kafkasya'daki etnik çatışmaları inceleyip nedenlerini açıklığa kavuşturmaya çalışmaktır. Böyle bir inceleme için öncelikle Kafkasya Bölgesi'nin coğrafi ve jeopolitik konumu açıklanacaktır. Ardından Sovyet milliyetçiliğinin gelişimine değinilecektir. Buna ek olarak millî kimlik ve etnogenetik kimlik olguları izah edildikten sonra üç farklı örnek üzerinden analizleri yapılacaktır. Son olarak Kafkasya'daki çatışmalara teorik bir bakış açısından değerlendirme yapılacaktır.

2.1 Kafkasya Bölgesi

Kafkasya olarak adlandırılan bölgenin neresi olduğunun yanı sıra Kuzey Kafkasya ve Güney Kafkasya bölgelerinin de nerelerden oluştuğunun açıklanması önem arz etmektedir. Kafkasya bölgesi Kuzey ve Güney olarak ikiye ayrılarak incelenmektedir. Kuzey Kafkasya bölgesi Adıgey, Çeçenistan, Dağıstan, İnguşetya, Kabardin-Balkar, Karaçay-Çerkez ve Kuzey Osetya'dan oluşmaktadır. Güney Kafkasya bölgesi ise Azerbaycan, Ermenistan ve Gürcistan'dan oluşmaktadır. Yani, Kafkasya bölgesinin tamamında üç tane bağımsız devlet (Azerbaycan, Ermenistan, Gürcistan), sekiz özerk cumhuriyet (Abhazya, Acaristan, Çeçenistan, Dağıstan, İnguşetya, Kabardin-Balkar, Kuzey Osetya, Nahçıvan) ve dört tane de özerk bölge bulunmaktadır (Adıgey, Karaçay-Çerkes, Güney Osetya, Dağlık Karabağ) (Göl 2002: 335). Bahsi geçen bölgenin nerelerden oluştuğunun izah edilmesinin amacı ise şu şekilde yorumlanabilir: Kafkasya idari bölge ve devletlere bakıldığında, söz konusu bölgenin karışık bir etnik yapıdan oluştuğu, yapay idari sınırlarla bölünmüş olduğu ve ulusçuluk akımının canlanması için tabanındaki mevcut sebeplerin hâlâ mevcut olduğu söylenebilir (bk. Harita-1).

Rusya Federasyonu'nun iç güvenliğinin, Kuzey Kafkasya Bölgesi tarafından istikrarsızlaşabileceği, tehdit altına girebileceği şeklinde düşünceler mevcuttur. Mevzubahis tehditler ayrılıkçılık, dini radikalizm, terörizm ve etnik çatışmalar olarak açıklanabilir. Güney Kafkasya ise Rusya ile Amerika Birleşik Devletleri

arasında tarihi bir rekabet alanıdır. (Trenin 2009: 152). Hazar Havzası ve Karadeniz gibi ekonomik ve stratejik olarak önemli iki bölgenin arasında bulunan Kafkasya bölgesindeki etnik grupların incelenmesi de günümüzün anlaşılması adına önem taşımaktadır.

2.2. Kafkasya ve Etnik Gruplar

Rusya'nın Kafkasya ve Orta Doğu coğrafyasına olan emellerinin yükselmesi, topraklarını genişletmesi ve yayılma politikasının hız kazanması 19. yüzyılda vuku bulan gelişmeler olarak değerlendirilebilir. Rusların egemenliklerini ilan ettikleri topraklar üzerinde çeşitli araştırmacılar Rus kimliği ve emelleri hakkında çalışmalarda bulunmuştur. Rusların imparatorluk düşüncesi söz konusu Rus kimliği idealini besleyen önemli bir unsurdur. Kafkas cumhuriyetlerinin dilleri ve dinleri Ruslaştırma politikası amaçlanarak korunmuştur. Bunun sonucunda millî duyguların bozulmaması sağlanmaya çalışılmıştır. Makalenin giriş bölümünde izah edilen sınır düzenlemeleri Stalin döneminde yapılarak bölgedeki Rus hâkimiyetinin kalıcı olması sağlanmıştır. Rusların egemenliğinin sağlanmasında göçe zorlanan Kafkas halkları rol oynamaktadır. 1939 senesinde 407.690 Çeçen, 92.074 İnguş, 75.737 Karaçay, 42.666 Balkar, 134.271 Kalmuk, 200.000'den fazla Kırım Tatarı, 380.000 Volga Almanı olmak üzere bir milyonu aşkın kişi ülkelerine ihanet etmekle itham edilerek göç etmek zorunda bırakılmışlardır (Karabayram 2011: 26).

Harita-1: Kafkasya Bölgesi Haritası (11Ar)

Sovyet etnik temizlik faaliyeti 1930'lu yılların ortasında başlamıştır. Uygulamaların başladığı yer batı sınır bölgeleridir, buralarda kısmi bir şekilde icra edilmişlerdir. 1937 senesi ile Stalin'in ölümüne kadar olan dönemde bu terör eylemlerinin topyekûn uygulandığı bilinmektedir.

Kafkasya bölgesindeki etnik çatışmalar, 1990'lı senelerden itibaren, göze çarpmaya başlamıştır (Karabayram 2011: 27). Bu anlaşmazlıkların incelenmesinden önce, anlaşmazlıkların esas nedeninin ne olduğunun incelenmesi önem arz etmektedir.

Etnik çatışmalarla paralel önem taşıyan bir uygulama "Sovyet etnik temizlik hareketi"dir. Söz konusu hareket veya terör, beklenmeyecek derecede profesyonel bir şekilde icra edilmiştir. Yerinden etme uygulaması hızlı ve etkin bir şekilde icra edilmiştir. Bu uygulamalarda çok iyi bir şekilde eğitilmiş güvenlik polisi resmi bürokratların işbirliği içinde uyumlu bir şekilde çalışmışlardır. Sovyet etnik temizlik faaliyeti 1930'lu yılların ortasında başlamıştır. Uygulamaların başladığı yer batı sınır bölgeleridir, buralarda kısmi bir şekilde icra edilmişlerdir. 1937 senesi ile Stalin'in ölümüne kadar olan dönemde bu terör eylemlerinin topyekûn uygulandığı bilinmektedir (Martin 1998: 815).

İzah edilen uygulama iki savaş arası dönemde başlamıştır. İkinci Dünya Savaşı'nda ise yoğunluk kazanmıştır. Süreç Stalin'in 1953'teki ölümüne kadar devam etmiştir (Martin 1998). Bir örnek verilecek olunursa, 1944 senesinde cereyan

eden sürgüne değinilebilir. 1944 senesinde, Stalin tarafından Çeçen ve İnguşların oluşturduğu 600 bin kişilik bir topluluk Sibiryaya ve Kazakistan'a sürülmüştür (Kırım Tatarlarının yüzde 46'sı da bu sürgünde hayatını kaybetmiştir). Sürülmelerinin nedeni Almanlarla işbirliği yapmaları şeklinde ifade edilmiştir (Akgül 2009: 114).

Kafkasya Bölgesi, Stalin'in buraya müdahalesi ile yeniden şekillenmiştir. Hassas olan demografik yapı iyice bozulmuş, bugünkü çatışmaların temeli ortaya çıkmıştır. Stalin'in iskân politikasına göre Güney ve Kuzey Kafkasya halkları hiçbir zaman tamamen kendi bölgelerinde tutulmamış, bir bölümü Sovyet Rusya'nın çeşitli bölgelerinde iskân ettirilerek bunların yaşadığı topraklara başka halklar getirilmiş hatta yaşadıkları bölgelerde oluşturulan idari sınırlarla etnik bütünlük parçalanmıştır (Martin 1998: 850). Kısacası, bölgelerin eski ve yeni sahipleri arasındaki ihtilaf ve anlaşmazlıklar bu şekilde oluşmuştur.

3. Sovyet Milliyetçiliğinin Gelişimi

1991 senesinde Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği'nin on beş bağımsız cumhuriyete bölünmesinden önce hatırlanması gereken önemli bir ayrıntı mevcuttur. Milliyetçilik 1988 senesinin başında ani bir yükseliş göstermiştir (Bremmer 1997:25). SSCB dağılmadan önce nüfusu 290 milyondur ve de oluşturduğu cumhuriyetler şunlardır: Rusya, Ukrayna, Belarus, Moldova, Gürcistan, Azerbaycan, Ermenistan, Kazakistan, Kırgızistan, Özbekistan, Türkmenistan, Tacikistan, Litvanya, Letonya, Estonya. Litvanya, Letonya ve Estonya SSCB dağılmadan önce bağımsızlıklarını ilan etmişlerdir. Geriye kalan on iki cumhuriyet ise Bağımsız Devletler Topluluğu'nu (BDT) oluşturmaktadır (Mikail 2008: 181). Baltık ülkelerinin aldıkları bu bağımsızlık kararına Rusya'nın da aynı şekilde bağımsızlık adına aldığı kararın eklenmesi üzerine, diğer cumhuriyetler de teker teker bağımsızlık kararı almaya başlamışlardır (Dikkaya 2009: 64). On beş bağımsız devletin ortaya çıkmasının zamanlaması olayı daha da çarpıcı hâle getirmektedir çünkü aynı zamanda sosyalist bir federasyon olan Yugoslavya da dağılmıştır. Başka bir deyişle, uzun süredir mevcut olan siyasal sistem değişimle karşı karşıya kalmıştır (Korobkov 2004). Bununla beraber, bahsi geçen zaman diliminin incelenmesini önemli kılan neden birçok farklı etnik topluluğun ve kimliklerin ortaya çıkmasıdır.

Sovyetler Birliği'nin varlığı, hiçbir zaman Sovyet vatandaşları tarafından hissedilmemiştir. Ruslar arasında bile Sovyet devleti, Rus milletinin doğal bir uzantısı olarak görülmekteydi. Ayrıca, daha sert bir milliyetçi politikanın sonuçları belirli değilken, Sovyet politikasının atadığı millî elitlerin güçlü ulusal duyguların devamını getireceklerinden şüphe duyulmamaktadır. Bunun sonucunda, Sovyetler Birliği Ortodoks Kilisesi'nin gücünü azaltabilir, fakat insanları kilisenin prensiplerine inanmaktan alıkoyamamaktadır. Okullarda Marksist ve Leninist zafer duaları edilerek yürünmesi ya da evlerde etnik şarkılar söylenmesi engellenememektedir. İnsanlar Sovyetleştirilebilir fakat kendi ulusal kimlikleri ortadan kaldırılamamaktadır (Bremmer 1997: 22). Bu, Sovyetlerin entegrasyon politikasının başarıya ulaşmadığının bir göstergesidir.

Sovyetler Birliği'nin varlığı, hiçbir zaman Sovyet vatandaşları tarafından hissedilmemiştir. Ruslar arasında bile Sovyet devleti, Rus milletinin doğal bir uzantısı olarak görülmekteydi.

Sonuç olarak, Sovyetlerdeki etnik bilinç ayrıntılı açıklanacak olunursa, şu şekilde de ifade edilebilir. Rusça her ne kadar Kafkasya'da ikinci bir dil olarak konuşulmakta olsa da, yerel dillerin kullanımı ve bu konudaki hassasiyet çok yüksektir. Bunun nedeni Kuzey Kafkas halklarının aidiyet duygularının yüksek oranda olmasından kaynaklanmaktadır. Rus olmayan Dağlılar, etnik kimliklerini ilk sırada tutmakta, başka bir kimlik istememektedirler. Sovyet sistemi, seneler boyunca izlediği stratejiler doğrultusunda istem dışı da olsa Dağlıların etnik bilinç kavramlarını ve kavrama ilişkin bilinçlerini arttırmışlardır (Kantarıcı 2006: 43). SSCB çöktükten sonra vurgulanan bilincin daha da fazlalaşmış olması makalede belirtilmek istenilen noktalardan biridir.

3.1. Transkafkasya'daki Kimlikler: Millî Kimlik ve Etnogenetik Kimlik

Kimlik sorunları olarak iki ana faktör incelenmiştir: etnik çatışmalar ve kökten dincilik (Cutler 2011). Bu nedenden ötürü, makalenin bir bütünlük arz etmesi için "kimlik" ve "ulusal kimlik" olgularının ne demek olduklarının açıklanması yararlı olacaktır. Kimlik sorusunun cevap verdiği çeşitli sorular vardır: "Kimsiniz? Kimlersiniz?" Bu soruların cevabının aranması ve kimlik olgusunun ortaya çıkması kişinin kendini neye dayanarak tanımladığı ve kendisini farklı kılan özelliklerin neler olduğunu düşündüğü ile ilgilidir. Kısacası, aidiyet ve mensubu olma duygularını sağlayan bir unsurdur (Yıldız 2007: 15).

Toplumda ulus bağlamında dayanışmanın sağlanabilmesi için 'biz' bilincinin yaratılması önemlidir. Birbiri ile bütünlüşmüş bir toplum oluşturmak için etnik grup ve milliyetçilik büyük önem taşımaktadır. Bu konu ile ilgili olarak kimi yazarlar bahsedilen toplumu meydana getirmenin başarılı olacağı konusuna olumlu yaklaşımlarına karşın, kimileri de vatan mitlerinin özel olma eğilimde olduğunu düşünmektedir. Ayrıca, grup daha güçlü konsolidasyon ve dayanışma uğruna kendi farklılığı ve özellikleri üzerinde direnecek olursa; daha çok diğer yabancı gruplara karşı gelme eğiliminde olmaktadır. Bugün ise, çoğunlukla ötekilik ahlaki yargıyı, farklılık ise hiyerarşiyi anlatmaktadır. Bu grubun mevcut güvenlik durumunu değerlendirmek için iki şey gereklidir: rekabetin listelenmesi ve ardından canlandırılması (Smith, Law, Wilson, Bohr, & Allworth 1998). Özetle, bir grup ya diğerleri ve kendisi arasında daha üstün bir pozisyon alabilmek adına ya hiyerarşik bir ilişki kurmakta ya da diğerlerinin özelliklerini geliştirmektedir.

Tarihteki etnik sürgünlerin hedeflerinden biri de 'ötekilik' duygusudur. Dolayısıyla, 'ötekilik' duygusunun güçlendirilmesi önemlidir. Sözü geçen ötekilik olgusunu Lévi-Strauss kimlere karşı olunduğunun açıklanması yani 'ötekilere karşı

ben' ilkesi ile ifade etmektedir. Ulusal kimliğin ne olduğu ise şu şekilde yazılabilir: *Nüfus kütüğündeki soy sop ilişkileriyle, kişiye özgü ad, cins, evlilik, askerlik, sabika bilgilerini bir araya getiren kimliklerimiz vardır. Bu kimliğe, ötekilerden ayırmak için 'Ulusal Kimlik' denir* (Yıldız 2007:15). Ulusal kimlik (yani milli kimlik ile) toplum arasında göz ardı edilemeyecek kadar net bir paralellik mevcuttur.

“Biz” bilincinin yaratılması, toplumda ulus bağlamında dayanışmanın sağlanabilmesi açısından önem taşımaktadır. Bunun nedeni “öteki” kavramı olmadığı zaman bir toplumu düşünmenin zorluğudur çünkü toplumsal kimliklerin “öteki” unsuru sayesinde oluşturulduğu düşünülmektedir. Başka bir deyişle, ‘biz’ bilincinin yaratılması toplumda dayanışmanın kurulup sürdürülmesini sağlamaktadır (Şıvgın 2009: 47). Bu olay bu yüzyılın başında “etnik merkezlik teorisi” yaratıcısı olan William Sumner tarafından oldukça iyi anlaşılmıştır. Sonrasında ise etnik milliyetçilik ideolojisinin her zaman, barış ve düzen olan iki ahlak standardı ile ilişki eğilimi içerisinde olduğu konusunda fikir yürüten diğer antropolojistler ve Camilla Wedgwood tarafından ilerletilmiştir.

Bu noktada çeşitli açılardan Sumner’in teorisi ciddi bir şekilde eleştirilmiştir ve Sumner’in kendisi onun evrensel karakterinde ısrar etmesine karşın, birkaç istisna haricinde, modern öncesi kültürler sadece ait olduğu döneme uygulanmalıdır. Hâlbuki bazı yenileştirme ve ilerlemelerle beraber Sumner’in yaklaşımı, Sovyet sonrası durumları ve maddi mal veya ayrıcalıklar, bölge, politik durumu ya da siyasi iktidar, kültürel ya da dilsel hâkimiyet ile ilgili toplu iddiaların yasallaştırılmasını içeren etnogenetik mitlerin oynadığı rolü açığa çıkartmaktadır. (Smith, Law, Wilson, Bohr, & Allworth 1998: 48-49). Bahsi geçen etnik kimlik açıklaması ve bilgilerin havada kalmaması amacıyla çatışmaların açıkça örneklendirmesi üç olay ile açıkça izah edilebilir: Ermenistan-Azerbaycan, Gürcü-Abhazya, Gürcistan-Güney Osetya çatışması.

3.2. Millî Kimlik ve Etnogenetik Kimlik İncelemesinin Üç Örnek Olay ile İncelenmesi

1980’lerin sonunda ve 1990’ların başında meydana gelen üç önemli çatışma mevcuttur. Makalenin bu bölümünde, Ermenistan-Azerbaycan, Gürcü-Abhazya ve Gürcistan-Güney Osetya arasındaki üç çatışmanın ideolojisine etnik merkezliğin ve etnogenetiğin etkisine odaklanılacaktır. Çalışmanın çoğu sadece bir makaleden alıntı olduğu için ise bu bölüm ayrı bir yazı karakteri ile incelenecektir. Böylesi bir incelemeye yer verilmesinin nedeni, yukarıdaki bölümün aydınlatılmasına analiz edilen üç örneğin yararlı olacağına düşünülmesidir.

Bununla beraber Azerbaycan Türklerinin, Dağlık Karabağ bölgesine olan bakışı şu şekildedir: Müslüman Hanların yönetimi altında modern kimliklerinin doğduğu yer. Üstelik, geçen yüzyılın sonunda bölge, Azerbaycan bağımsızlık hareketinin ilk merkezi olmuştur.

Ermenistan-Azerbaycan Anlaşmazlığı

Ermeniler, Dağlık Karabağ bölgesine özel bir önem atfetmektedirler. Bunun nedeni, 16. yüzyılda Ermenistan topraklarının Rusya ve İran arasında bölünmesinden sonra bu bölgenin 1828'e kadar İran'a bağlı özerk Ermeni prenslerinin yönetimi altında kalmış olmasıdır. Ayrıca, bunu izleyen Rus hâkimiyeti döneminde Dağlık Karabağ bölgesi, İran ve Osmanlı Devleti'nden kaçan Ermeniler için bir sığınma bölgesi olmuştur. Dolayısıyla bölge, Ermeniler için vatan sayılabilecek ortak bir payda hâline gelmiştir ve Ermeni üniter yapısı ve millet olarak şekillenmesinin sembolü olmuştur (Smith, Law, Wilson, Bohr, & Allworth 1998: 53).

Bununla beraber Azerbaycan Türklerinin, Dağlık Karabağ bölgesine olan bakışı şu şekildedir: Müslüman Hanların yönetimi altında modern kimliklerinin doğduğu yer. Üstelik, geçen yüzyılın sonunda bölge, Azerbaycan bağımsızlık hareketinin ilk merkezi olmuştur. Aslında Dağlık Karabağ bölgesi üzerindeki mücadelenin kendisi, 20. yüzyılda Azeri millî bilincinin oluşmasını tetikleyen en önemli faktör olmuştur denilebilir (Smith, Law, Wilson, Bohr, & Allworth 1998:53).

Gürcü-Abhazya Çatışması

Gürcüler ve Abhazlar arasında ideolojik bir mücadele ortaya çıkmıştır. Söz konusu ideolojik mücadele üç sınıfta incelenebilir. Birincisi kültürel üstünlük için olan mücadeledir ve şu sorularla bahsi geçen mücadelenin konusu açıklığa kavuşturulabilir: Demiri ilk keşfeden ve ilk vaftiz olan kimdi? Abhazların eski yazı sistemi var mıdır ya da yok mudur? Abhazya'daki eski kiliseleri kim inşa etmiştir ve geçmişin ünlü kültürel aktivistlerinin etnik kökeni nedir? İkincisi bölgesel üstünlük için olan mücadeledir. Üçüncüsü ise devlet üstünlüğü için olan mücadeledir ki bu mücadelenin oluşma nedeni şu soruyla ifade edilebilir: Batı Transkafkasya'daki ilk devleti kim kurmuştur (Smith, Law, Wilson, Bohr, & Allworth 1998: 59)?

Her iki taraf için de yukarıda izah edilen sorular için farklı açıklamalar ve mitler mevcuttur. Bu mitlerin neden olduğu sonuç ise Abhaz topraklarının sadece kendilerinin sahibi olduğu iddialarının resmileştirilmesidir. Çünkü Sovyet Rusya var iken Abhazlar mevcudiyetlerini sürdürdükleri toprak parçasının kendilerine ait olduğunu düşünmektedirler (Azer 2011: 405). Bununla beraber, Abhazların bağımsızlık mücadelesinin zirveye ulaştığı 1990'ların başlarında yerel mücadelede politik güç için kritik kaynakları oluşturmuştur. Gürcü-Abhaz tarihsel anlaşmazlığının geniş etkileri vardır. Gürcü-Abhaz savaşı ideolojik bir mücadeleyi takip etmektedir. Ayrıca 1993'teki barışa rağmen, her iki taraf, diğer tarafın durumunu temelden gayri meşru olarak görmektedir (Smith, Law, Wilson, Bohr, & Allworth 1998: 59).

Gürcistan-Güney Osetya Çatışması

Osetyalıların yaşadığı yer Alan Devleti'nin varlığına önemli bir kanıt olarak sayılabilir. Bu devletin (antik İranlıların da içinde olduğu bir devlet) Abhazy'a'dan sonra oluşmadığını kanıtlamak Osetyalılar için büyük önem arz eden bir konudur. Bu konunun kanıtlanması, politik ve bölgesel haklarını komşularına karşı savunmak ve yasal hale getirmek için kullanılmak istenmektedir (Smith, Law, Wilson, Bohr, & Allworth 1998: 64).

Osetyalılar da tarihlerini Abhazların kullandıkları yöntemi kullanarak oluşturmuşlardır. Osetyalılar buldukları bölgedeki varlıklarını derinleştirmek ve köklü hâle getirmek için bu bölgedeki Kafkas tarihinin oluşumuna (demirin bulunması, Alan Devleti'nin oluşumuna katkıları, Kafkasya'daki bazı grupların oluşumuna onların doğrudan katkıları) ve insanlık tarihine (Hristiyanlığın yayılmasına) olan katkılarını ispatlamaya çalışmışlardır. Ayrıca Alanlı atalarının içinde olduğu devlet oluşumlarına vurgu yapmaktadırlar (Smith, Law, Wilson, Bohr, & Allworth 1998: 64).

Güney Osetyalıların geçmişte kendine özgü özellikleri vardır. Bununla birlikte, Gürcü üniversitelerinin karşı çıkmaları ve güvenilir tarihi bir kanıt bulunmamasını öne sürerek, Osetyalı tarihçiler tarihlerini fantastik bir şekilde abartarak anlatmaktadırlar. Yine antik İranlılarla Osetyalıların geçmişlerini birleştirmek için de bir çaba içinde oldukları söylenebilir (Smith, Law, Wilson, Bohr, & Allworth 1998: 65).

Kafkas oluşumu, Osetyalıları da kapsamakta olan heterojen bir yapıdadır. Osetyalı yazarlar onların İran kültürüne ait tarihi ve linguistik miraslara sahip

İçinde birçok etnik azınlık bulunduran ülkelerde azınlık nüfusları arasındaki etnik seferberlik bölgesel özerklik ya da ayrılıkçılık (secession) yönünde taleplerin ortaya çıkmasına neden olmuştur.

olduklarını ileri sürmüşlerdir. Bunu kanıtlamak için ise Osetyalılar; Kafkasya'daki antik İranlıların tarihini Tunç Devrine kadar götürmüşlerdir (Smith, Law, Wilson, Bohr, & Allworth 1998: 64).

4. Kafkasya'daki Çatışmalara Teorik Bir Bakış Açısı

Özellikle 1950'li yılların başından itibaren, uluslararası alanda etno-politik çatışmalar yayılmaya başlamıştır. Bahsedilen bu çatışmalar İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra Sovyetler Birliği ve Yugoslavya'nın dağılmasının ardından artmıştır. Bugünkü yaklaşım, etnik çatışmaların gelişmemiş ülkelerin geçmişiyle ilgili olduğudur. Bu tarz gelişmelerin yaşanması, etnik çatışmalar ve muhtemel çözümler ile ilgili akademik çalışmaların ayrıca yine bu konuya olan medya ilgisi ve kamuoyu bilincinin artmasıyla neticelenmiştir (Cornell 2002: 243). Bu makalede böyle bir alt başlığa

yer verilmesinin nedeni yaşanan çatışmaların izahında teorik bir bakış açısının aydınlatıcı olacağıdır.

Bölgesel özerklik ya da ayrılıkçılık Kafkasya'daki çatışmaların teorik olarak incelenmesinde önem arz etmektedir. İçinde birçok etnik azınlık bulunduran ülkelerde azınlık nüfusları arasındaki etnik seferberlik bölgesel özerklik ya da ayrılıkçılık (secession) yönünde taleplerin ortaya çıkmasına neden olmuştur (Can Ethnic Federalism Prevent "Recourse To Rebellion?" A Comparative Analysis of the Ethiopian and Iraqi Constitutional structure). Bilhassa azınlıkların sözleşmeli olarak yaşadığı bölgelerde, ayrı bir ülkenin oluşturulması ve bölgesel kontrol, çatışmaların asıl nedenlerindedir. Etnik grupların bir arada yaşadığı hallerde söz konusu taleplerin hayata geçirilmesi hem daha az muhtemeldir hem de daha az karşılanmaktadır (Cornell 2002: 245). Başka bir şekilde ifade edilecek olunursa, büyük çapta etnik çatışmaların görülme olasılığı, azınlıkların dağınık bulunduğu yerlerde daha azdır.

Bölgesel özerklik düşüncesinin etnik çatışmalar için bir çözüm olduğuna çeşitli teorisyenler tarafından inanılmaktadır. Mesela Ted Gurr, Batı'da ve Üçüncü Dünya ülkeleri arasında ortaya çıkan, ayrılıkçılık nedeniyle oluşan etno-politik

savaşlar için “anlaşılmiş bölgesel özerkliği” bir panzehir olarak adlandırmaktadır. Bölgesel özerklik, topraklardaki kontrolün etnik gruplara dayalı olması olarak ifade edilebilir. Bölgesel özerkliğin oluşması için iki seçenek vardır (Cornell 2002: 248). Ya bir bölge açıkça belirli bir etnik grup için ana vatan olarak oluşturulmuştur ya da nüfusun çoğunluğunu oluşturan azınlık grubu özerk bir devletleri varmış gibi hareket etmektedir (Can Ethnic Federalism Prevent “Recoursa To Rebellion?” A Comparative Analysis of the Ethiopian and Iraqi Constitutional structure). Durum böyleyken, merkezi yönetimler genel olarak bahsi geçen özerklik isteklerine pek çok nedenden ötürü sıcak bakmamaktadırlar. İlk ve en önemli neden bölgesel özerklik vermenin ayrılıkçılığın ilk aşamasını gerçekleştirmek olduğuna inanmalarıdır. İkinci neden yalnızca bir bölgeye verilen özerkliğin diğer insanlar için ayrımcılık yapıldığı şeklinde algılanmaması içindir. Üçüncü neden ise, özerklik verilmesinin diğer devletlerin bölgeye olan muhtemel müdahale riskini arttıracak bir unsur olmasıdır. Bahsi geçen şüphelerin dışında, yine de, artan etno-politik çatışmalar bölgesel

özerklik temelinde uzlaşmaya götürülmeye çalışılmaktadır (Cornell 2002: 250). Ancak bölgesel özerklik verilmesinin ne anlama geldiği iyi bilinmektedir: Gerçekte devletin kendi hâkimiyeti ile ilgili uzlaşmaya gitmesi bölgesel özerklik verilmesi demektir.

Özerklik düşüncesinin çatışmaları, etno-federalizmin savunucuları tarafından çatışmaların sona erdirilmesi aşaması olarak değerlendirilmektedir. Tüm bunların yanı sıra, farklı etnik grupları barındıran devletler uzaklardaki federalleştirmelerinin etnik çatışmaları engelleyeceğine inanmaktadırlar (Can Ethnic Federalism Prevent “Recoursa To Rebellion?” A Comparative Analysis of the Ethiopian and Iraqi Constitutional structure). Kaynaklarda, David Meyer etnik-federalizmi, etnik gerilim için bir “reçete, çare” olarak tanımlamıştır. Ancak buna rağmen etnik-federalizmin etnik seferberliği arttıracığı ve ayrılıkçılığı destekleyebileceği söylenebilir. 1960-

etnik-federalizmin etnik seferberliği arttıracığı ve ayrılıkçılığı destekleyebileceği söylenebilir. 1960-1990 yılları arasında Sovyetlerde etnik-federalizme olan tutumun olumlu olmasına karşın, sonraları ‘etnik çatışmaları önleyebileceği düşüncesine’ şüpheyile bakılmaya başlanmıştır.

1990 yılları arasında Sovyetlerde etnik-federalizme olan tutumun olumlu olmasına karşın, sonraları 'etnik çatışmaları önleyebileceği düşüncesine' şüpheyle bakılmaya başlanmıştır. Kimi araştırmacılar, değinilen bu yapının hedef ile ilişkili olmayan neticeler ortaya çıkarabileceğini söylemişlerdir (Cornell 2002: 252). Yani, her zaman bir anlaşmazlık olacaktır. Tek fark, anlaşmazlıkların ifade edilmesinde araç olarak şiddete başvurulmayacağıdır. İç savaş veya şiddetli ayrılıkçılık olmadan, etnik grupların kendilerini barış içerisinde ifade edebilecekleri bir politik yapının oluşturulması buradaki amaçtır. Başka bir şekilde söylenecek olunursa, etnik federalizm izah edilen bu amacın gerçekleştirilmesi için uygun görülmektedir.

5. Sonuç

Kafkasya Bölgesi için şu şekilde bir değerlendirme yapılabilir: Karışık bir etnik yapıdan oluşmaktadır, yapay idari sınırlarla bölünmüştür ve ulusçuluk akımının canlanmasına tabanı vardır. Günümüzde, Kuzey Kafkasya Bölgesi Rusya Federasyonu'nun güvenliğine iç tehditler oluşturmaktadır. Kafkas cumhuriyetlerinin dilleri ve dinleri Ruslaştırma politikası ile korunmuştur. Bunun sonucunda milli duyguların bozulmaması sağlanmaya çalışılmıştır.

Makalenin giriş bölümünde izah edilen sınır düzenlemeleri Stalin döneminde yapılarak bölgedeki Rus hâkimiyetinin kalıcı olması sağlanmıştır.

Makalede kimlik sorunları etnik çatışmalar ve kökten dincilik olarak iki ana faktör şeklinde incelenmiştir. 1980'lerin sonunda ve 1990'ların başında meydana gelen Ermenistan-Azerbaycan, Gürcistan-Abhazya ve Gürcistan-Güney Osetya arasındaki üç önemli çatışmanın ideolojisine etnik merkeziliğin ve etno-genetiğin etkisi konusuna değinilmiştir.

Ulus bağlamında dayanışmanın sağlanabilmesi için 'biz' bilincinin yaratılmasının önemi vurgulanmıştır. Bunun nedeni 'öteki' kavramı olmadığı zaman bir toplumu düşünmenin zorluğudur; çünkü toplumsal kimliklerin 'öteki' unsuru sayesinde oluşturulduğu düşünülmektedir. Başka bir deyişle, 'biz' bilincinin yaratılması toplumda dayanışmanın kurulup sürdürülmesini sağlamaktadır. Sovyet sonrası durumları ve maddi mal veya ayrıcalıklar, bölge, politik durumu ya da siyasi iktidar, kültürel ya da dilsel egemenlikle ilgili toplu iddiaların yasallaştırılmasını içeren etno-genetik mitlerin oynadığı rolü aydınlatmaktadır.

Bölgesel özerklik ya da ayrılıkçılık (secession) isteklerinin doğması kendiliğinden gelişen bir olay değildir. İçerisinde çok etnik azınlık bulunduran ülkelerdeki azınlık nüfusları arasındaki etnik seferberliğin sonucunda ortaya

çıkışlardır. Özellikle azınlıkların sözleşmeli olarak bulunduğu yerlerde, ayrı bir ülkenin oluşturulması ve bölgesel kontrol çatışmalarının ana sebeplerindedir. Etnik grupların beraber yaşadıkları durumlarda söz konusu isteklerin gerçekleştirilmesi hem daha az mümkündür hem de daha az karşılanmaktadır. Fearon ve Laitin'in dediği gibi, "azınlık gruplarının bölgesel yoğunlaşmaları güçlü bir unsurdur. Etno-federalizmin taraftarları özerklik çözümünün çatışmaları sonlandırma mekanizması olarak görüldüğünü belirtmektedirler. Bununla beraber, çok etnik grubu barındıran ülkelerin uzaklardaki federalleşmelerinin etnik çatışmaları önleyeceğini düşünmektedirler.

Genel olarak Kafkasya bölgesinin durumu incelendiğinde, Sovyetler Birliği'nin dağılmasından sonra oluşan siyasi boşluk nedeniyle bölgenin geçmişte ve günümüzde büyük güçlerin nüfuz mücadelelerini sürdürdükleri bir alan olduğu görülmektedir. Bölgenin zengin doğal kaynaklara sahip olması ve jeopolitik öneminden dolayı daima büyük güçlerin ilgisini çekmiştir. Bölgede çok uluslu bir yapının olması ve etnik çatışmalar bölgede uzun süreli bir barış ve istikrar ortamının sağlanmasına engel olmuştur. Bölgedeki Rus politikaları nedeniyle bölgede uzunca bir süre daha istikrarın sağlanamayacağı söylenebilir, sahip olduğu doğal kaynakları Batı'ya karşı baskı unsuru olarak kullanan Rusya, Batılı ülkelerin de toleranslı davranmasından da yararlanarak bölgenin tek hâkimi olarak görülmektedir. Kısacası Kafkasya halkları arasındaki mevcut etnik çatışmalar kısa sürede çözümlenemeyecek bir meseledir.

Genel olarak Kafkasya bölgesinin durumu incelendiğinde, Sovyetler Birliği'nin dağılmasından sonra oluşan siyasi boşluk nedeniyle bölgenin geçmişte ve günümüzde büyük güçlerin nüfuz mücadelelerini sürdürdükleri bir alan olduğu görülmektedir.

1 Bu çalışma 2012 yılında yapılan 10. Uluslararası Türk Dünyası Sosyal Bilimler Kongresi'nde (Kırım) sunulmuştur.

Kaynaklar

- AKGÜL, F. (2009), **Rusya ve Türkiye’de Avrasyacılık**. İstanbul: IQ Kültür Sanat Yayıncılık.
- AZER, C. (2011), **Babadan Oğula Güney Kafkasya**. İstanbul: Truva Yayınları.
- BREMMER, I. (1997), *Post-Soviet Nationalities Theory: Past, Present, and Future*. I. Ed: Bremmer, & R. Taras, **New States New Politics, Building The Post Soviet Nations**, Cambridge: Cambridge University Press, s. 3-26.
- CAŞIN, M. H. (2010), ABD’nin Kafkasya Politikasında Rusya ile Ortaklık ve Rekabet Paradoksunun Olası Gelişmelerini Anlamak. Editör: Tayyar ARI, **Orta Asya ve Kafkasya**, Bursa: MKM Yayıncılık, s. 325-383.
- DİKKAYA, M. (2009), **Orta Asya ve Kafkasya Dönüşüm Süreci ve Uluslararası Ekonomi Politik**. İstanbul: Beta,
- GÖL, A. (2002), Azeri Ulusal Kimliğinin Yapılandırılmasındaki Sorunlar, Editörler: Emine Gürsoy NASKALİ, Erdal Şahin, **Bağımsızlıklarının 10. Yılında Türk Cumhuriyetleri**, Haarlem, Hollanda: Türkistan ve Azerbaycan Araştırma Merkezi Yayını, s. 333-346.
- KANTARCI, H. (2006), **Kısaçaktaki Bölge Kafkasya**. İstanbul: IQ Kültür Sanat Yayıncılık.
- KARABAYRAM, F. (2011), **Güney Kafkasya Jeopolitiğinde Rusya Gerçeği** İstanbul: IQ Kültür Sanat Yayıncılık.
- KOROBKOV, A. (2004), *Sovyet Sonrası Göç Hareketlerinin Oluşumunda Etnik ve Mesleki etkenler*. Editör: E. BÜYÜKAKINCI, **Değişen Dünyada Rusya ve Ukrayna**, Ankara: Phoenix Yayınları, s.67-111.
- MİKAİL, E. H. (2008), **KGB Albaylığından Devlet Başkanlığına Putin Dönemi Rusya**. İstanbul: IQ Kültür Sanat Yayıncılık.
- SMITH, G., Law, V., Wilson, A., Bohr, A., & Allworth, E. (1998), **Nation-building in the Post-Soviet Borderlands**. Cambridge: Cambridge University Press.

Sürelî Yayınlar

- CORNELL, S. E. (2002, January). *Autonomy as a Source of Conflict: Caucasian Conflicts in Theoretical Perspective*. **World Politics**, Vol.54 (2), s. 245-276.
- MARTIN, T. (1998, December). *The Origins of Soviet Ethnic Cleansing*. **The Journal Of Modern History**, Vol.70 (4), s. 813-861.
- ÖZBAY, F. (2009, Mayıs), “Uluslararası Politikalar Ekseninde Kafkasya” **Bilge Adamlar Stratejik Araştırmalar Merkezi, Rapor** No:15, s.1-32.
- ŞIVGIN, H. (2009, Yaz). *Ulusal Tarih Eğitiminin Kimlik Gelişimindeki Önemi*. **Akademik Bakış**, Sayı.2 (4), s. 35-52.
- TRENİN, D. (2009, Spring/Summer). *Russia in the Caucasus: Reversing the Tide*. **Brown Journal of World Affairs**, Vol.15 (2), s. 143-155.
- YILDIZ, S. (2007). *Kimlik ve Ulusal Kimlik Kavramlarının Toplumsal Niteliği*. **Millî Folklor**, Sayı 19 (74), s. 9-16.

İnternetteki Makaleler:

- CUTLER, R. M. (2011), Kafkasya’daki Kriz Kaynakları ve Bölgeleri. Haziran 2011 tarihinde <http://www.robertcutler.org/download/pdf/ch04srmt.pdf> adresinden alındı
- Can Ethnic Federalism Prevent “Recoursa To Rebellion?” A Comparative Analysis of the Ethiopian and Iraqi Constitutional structure. Haziran 10, 2011 tarihinde Emory
- International Law Review: <http://www.law.emory.edu/fileadmin/journals/eilr/21/21.1/Herther-Spiro.pdf> adresinden alındı.